Zsidó Ferenc

TRANSZILVANIZMUS: ESZME VAGY IDEOLÓGIA?

„A transzilvanizmus a magyar eszmetörténet alighanem egyik legvitatottabb, több irányból fenntartásokkal kezelt, olykor erősen kritizált, mégis mindmáig hatni tudó eszmeisége” – állapítja meg Boka László irodalomtörténész a transzilvanizmusról szóló kötet[1] nyitányában, ezzel problematizálva mind a fogalmat, mind annak tudományos vizsgálhatóságát. A könyv fő tétje a transzilvanizmus utótörténetének megvilágítása, abban a kontextusban, hogy amint a bevezető, eligazító tanulmányt jegyző Boka hangsúlyozza: „...egy időben formálódó jelenségkörről és annak variánsairól beszélhetünk, nem pedig egyetlen, stabil és változatlan alakzatról...”

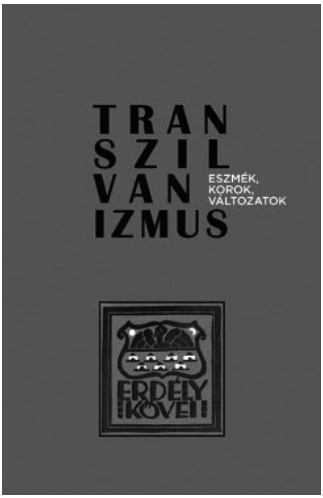

És még nem vagyunk túl a nehezén! A szerkesztő-szerző azt is kiemeli, hogy a transzilvanizmusnak: „...pontos, koherens és egyértelmű, mindenki által elfogadott történeti definíciója nem létezik.” Ezek után próbálja felvázolni a témaköröket, aspektusokat, amelyeket később átfogóbb tanulmányokban prezentálnak a kötet társszerzői.

A transzilvanizmus előzményei a 16. század közepéig, a mohácsi vészt követő országdarabolásig, Erdély önállósodásáig vezethetők vissza, a dualizmus idején is virágkorát élte, ugyanakkor legjelentősebb hatását az interbellikus időszakban fejtette ki, ekkor a trianoni trauma túlélésének esélye, ideológiája volt. Ez az új erdélyi gondolat, amint Boka László hangsúlyozza: „mind Budapest politikai elvárásaival szemben,

1 *Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok.* Szerkesztette, összeállította Boka László. Budapest, 2023, MMA Kiadó.

mind Bukarest beolvasztó politikájával szemben hangsúlyosan szülőföld-centrikus." A Kós Károlyék-féle *Kiáltó szó*val tehát a történelmi transzilvanizmus újraértelmezése és aktualizálása történik meg, középpontjában a multietnikusággal. Boka arra is rámutat, ez az időszak a transzilvanizmus csatája (lásd pl. múltba fordulás – jelen kihívásaira való reagálás, vagy a lokálpatriotizmus – európaiság dichotómiáit). Boka elemzi Bánffy Miklós és a helikoni írócsoportosulás szerepét, azt is érzékelteti, az 1930-as évek kisebbségellenes román politikája közepette hogyan kopik meg a néptestvériség eszme, a kiábrándulások és a cenzúra miatt hogyan jut kényszerpályára a transzilvanizmus. Aztán, amint Boka megállapítja, a kommunizmus időszakában még inkább búvópatak-módra váltott, már csak azért is, mert az államhatalom csupán néhány aspektusát „tűrte meg". Például a második Forrás-nemzedék költőinél szülőföld- és anyanyelvhűség formájában él tovább, az elnyomással szembeni „cinkos akusztikában".

Boka felveti azt is, hogy talán ildomos lenne „többes számú transzilvanizmusokról is beszélni", s olyan fogalmak is használhatók, mint őstranszilvanizmus, ótranszilvanizmus, helikoni transzilvanizmus, stb. – közös mindegyikben, hogy egyfajta szellemi autonómiaformaként artikulálódtak.

Boka tanulmánya után az egyes írások kronologikusan, a fogalmat történetiségében megközelítve követik egymást.

Balázs Mihály művelődéstörténész a kora újkori előzményekről, a 16. század politikai, kulturális valóságáról, Erdély „elszakadásáról" és szükségszerű önállósodásáról, az ekképp kitermelt transzilván ideológiáról beszél, eljutva a 17. század végén végbement önállóságvesztés (Habsburg befolyás) vizsgálatáig.

K. Lengyel Zsolt történész, politológus Kós Károly és Reményik Sándor (a par excellence transzilvanisták) munkásságát veszi górcső alá, megvizsgálva az előzményeket is: hogy miként nyert létjogosultságot a transzilván gondolat a dualista monarchia idején (hangsúlyozza, hogy a magyarországi, különösen pesti közvéleménnyel szemben szükségszerűen erősödött meg a külön erdélyiség tudata, ami aztán a Kós Károly-féle szellemi autonómiatörekvésben csúcsosodott ki).

A következő tanulmányban Boka László a másik meghatározó személyiség, Kuncz Aladár munkásságát mutatja be, úgy jellemezve a szerzőt, mint az 1923-as hazatérte után az erdélyi irodalmi élet „legfőbb

szervezője, teoretikusa és szószólója". Jelentősége abban is áll, hogy kiemeli a transzilvanizmust a regionalizmusból, felismerve, hogy csupán az erdélyi hangsúlyok mentén nem lehet esztétikai kategóriát kiépíteni, azt össze kell egyeztetni az európaisággal.

Szász László irodalomtörténész a Bánffy Miklós mecénási, nemzetgazdai szerepét vizsgálja tanulmányában, megállapítva, hogy ifjú Kemény Jánossal együtt korszakos jelentőségű a tevékenységük az intézményépítés terén. Szász ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy Bánffy „mindenekelőtt író és alkotó ember, aki tehetsége, származása és felelőssége tudatában vállal politikai feladatokat is".

A folytatásban Láng Gusztáv a legkülönlegesebb és legtragikusabb sorsú transzilvanista költő, Dsida Jenő munkásságáról értekezik, megállapítva, hogy Dsida magáévá teszi az előtte járó nemzedék (Kós, Kuncz, Reményik, stb.) erdélyiség eszméjét, költészete az 1930-as évek román politikai szorításában ugyanakkor egészen más perspektívát vett.

Nagyon fontos a tanulmányok sorában a Filep Tamás Gusztáv eszmetörténészé, aki az urbánus transzilvanistákkal foglalkozik, jelezve, hogy a transzilvanizmushoz felszínesen a népiség és etnicitás köthető, ennek ellenére van egy hangsúlyosan urbánus vonala is, melyet olyan szerzők fémjeleznek, mint Tabéry Géza, Kádár Imre, Hunyadi Sándor, Lakatos Imre, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Molter Károly és Szenczei László. Karácsony Benőről például megállapítja, hogy ugyan soha nem tett hangzatos nyilatkozatokat, és nem foglalt állást ideológiai kérdésekben, de regényeiben nagyon fontos „a helyi szellem, a szülőváros, a lakótáj kisvilága iránti ragaszkodás".

Vallasek Júlia irodalom- és sajtótörténész a két világháború közötti erdélyi magyar sajtó és a transzilvanizmus viszonyát tárgyalja munkájában, megállapítva, hogy a napilapoknak jelentős szerepe volt a transzilvanizmus eszméjének terjesztésében, hogy ebben a korban az irodalomnak és az újságírásnak a viszonya jóval szorosabb volt, mint napjainkban.

A transzilvanizmus eszméje nem csupán az irodalomban hatott, amint Murádin Jenő művészettörténész tanulmányából kiderül, a képzőművészetnek is van egy transzilvanista-helikoni korszaka; a képzőművészek szakmai szervezete, az 1929-ben megalakult Barabás Miklós Céh helikoni védnökséggel született meg, ennek a kooperációnak az

eredményeképpen az *Erdélyi Helikon* folyóiratban mintegy félszáz képzőművészeti reprodukció jelent meg.

Patócs Molnár János egyháztörténész a transzilvanizmus egyházi vonatkozásait vizsgálja, megállapítva, hogy Kós Károlyék kiáltványának fogalomkészletét vallásos toposzok dominálják, hogy a transzilvanizmus „kötőanyaga a keresztény/keresztyén vallás és a nemzeti összetartozás tudata volt".

Balázs Imre József irodalomtörténész az 1945 utáni transzilvanizmusalakzatokkal foglalkozik, hangsúlyozva, hogy a 45 utáni költőnemzedék (prominensként Szemlér Ferenc) újragondolta a transzilvanizmust, ezáltal sikerült „költőként újrafeltalálnia magát." Ezt követően az 1970-es években bontakozott ki egy olyan irodalmi vonulat, amely „sok tekintetben neotranszilvanistának tekinthető": Farkas Árpád, Király László, Csíki László lírájában, akik „a szülőföld-tematika és a tájmetaforák mellett gyakran helyezik a múltba szövegeik referenciaterét".

Markó Béla költő, esszéíró a *Ki beszél még transzilvánul?* című kötetzáró esszéjében a rendszerváltás utáni, jelenkori erdélyiség problematikáját járja körül, megállapítva, hogy a fordulat után megtörtént a kulturális intézményépítés Erdélyben, ezzel egyidejűleg a transzilvanizmus mindinkább „szükségideológiává" vált: „az 1989 után megnyíló távlatok nem az öncsonkításként is értelmezhető transzilván kollektivizmusra, hanem a végre lehetségesnek mutatkozó összmagyar, sőt, összeurópai integrációra ösztönözték az írókat." Markó ugyanakkor sajnálja, hogy a transzilvanizmust – legalábbis ideológiai, politikai értelemben – kezdjük elfelejteni, hangsúlyozva, hogy szerinte az irodalom még nem mondott le róla.

A kötet *Függelék*ében e témával fogalkozó két régebbi alapmű újraközlése található: Pomogáts Béla *Transzilvánista ideológia* című tanulmánya (első megjelenés: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1979/83.), melyben Pomogáts egyértelműen amellett érvel, hogy a transzilvanizmus ideológiaként fejtette ki hatását; illetve Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című nagyesszéje (első megjelenés: 1992), melyben a szerző a „mítosszá fényesített értékeket", a „szent hagyományt" szenvtelenül boncolgatja.

Számos aspektust megvilágító, alaposan dokumentált, nagyvonalakban egységes fogalomrendszerű kötetről van szó, ez mindenképp a

szerzők és a szerkesztő erényeit dicséri. Természetesen nüanszokban vannak eltérések, egyes írások bizonyos tekintetben polemizálnak is egymással, mégis adott egyfajta letisztultság – a felvillantott problémák, jelenségek pedig gyakorta továbbolvasásra, további kutakodásra serkentenek.

Hiányolhatjuk talán, hogy viszonylag kevés szó esik Áprily Lajosról és Tompa Lászlóról, s hogy ugyan elhangzik, a transzilvanizmus nem csupán irodalmi jelenség, a többi művészeti ág kevéssé bemutatott (a képzőművészet igen, de inkább csak irodalmi szövegek illusztrációs anyagaiként), összességében mégis elmondhatjuk, hogy árnyalt és átfogó, releváns összképet kapunk erről a negatív képzeletek által is megterhelt fogalomról, mely egyszerre eszmekör és ideológia. Fontos könyv ez, mely jókor jelent meg, hogy ébren tartsa a transzilván gondolatot, hisz sommája az, hogy ameddig az erdélyiség hozzáadott értéket jelent, addig ezt a máig továbbélő szellemiséget nem vehetjük félvállról.

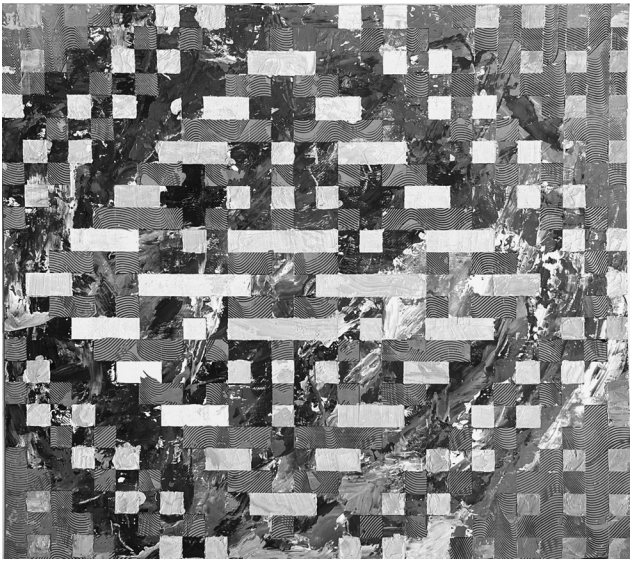

Minta VII., 2024
(74 x 83 cm, olajfesték)